

**Uluslararası Mâverâünnehir'den
Anadolu'ya İslâm Âlimleri 2**

**KARAHANLILAR DÖNEMİ
SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ METİNLERİ

**16 Ekim 2025
OŞ/KIRGIZİSTAN**

İlâhiyât

ilâhiyât

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2
Karahanlılar Dönemi Sempozyumu Bildiri Metinleri*

Editör: Ferhat GÖKÇE

ISBN: 978-625-8731-71-2

1. Baskı: Aralık 2025 (ekitap)

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Hadis Tarihi Derneği'nin koordinasyonu ve TİKA'nın desteği ile 16 Ekim 2025 tarihinde Kırgızistan'ın Oş şehrinde düzenlenen Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2: Karahanlılar Dönemi Sempozyumu ile ilgili bilgiler:

Katılım sağlayan ülkeler: Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Galler, Bangladeş, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri.

Toplam Bildiri sayısı: 91

Türkiye'den katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 44

Diğer ülkelerden katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 47

Bu kitap, sempozyumda sunulan bildirilerin tam metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378 Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

**Karahanlılar Döneminde Öne Çıkan Mâturîdî Âlimler ve Devletle Münasebetleri:
İlim, İktidar ve Mezhep İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme**

Dr. Öğr. Üyesi Yunus İbrahimoglu*

Öz

Karahanlılar devri (840-1212), İslam coğrafyasında doğunun Sünnileşmesi sürecinin hız kazandığı, Ehl-i Sünnet'in özellikle Hanefî-Mâturîdî çizgide sağlam bir kelâmî forma kavuştuğu bir dönem olarak tarihe geçmeyi başarmıştır. Bu süreçte kelâm, teolojik bir yapı olarak sistematik hâle gelmiş, Eş'arîlik ve Mâturîdîlik, hem epistemolojik ilkelerini hem de metodolojilerini netleştirerek sistematik bir mezhep kimliği kazanmıştır. Karahanlı Devleti'nin ise Ehl-i Sünnet'in itikadî çerçevesi olarak Mâturîdîliği benimsemesi, kelâmın devlet destekli bir ilim sahası hâline gelmesine; bu çerçevede ise medrese öncesi ilmî çevrelerde kurumsallaşma sürecinin hızlanmasına katkı sunmuştur.

Mâturîdî (ö. 333/944) bu dönemde kaleme aldığı eserlerle, akıl-vahiy ilişkisi, nübüvvet anlayışı ve din-toplum ilişkileri gibi konularda sistematik bir mezhep doktrini sunmuştur. Bu da beraberinde Karahanlıların, Mâturîdîliği kendi devlet ideolojilerine uyumlu bir dünya görüşü olarak benimsemelerini sağlamıştır. Böylece Mâturîdîlik, bir ilmî mektep olmaktan çıkarak mezhep karakteri kazanmaya başlamıştır. Söz konusu durum ise başta kelâm olmak üzere fıkıh, tefsir ve mantık sahaslarında çok yönlü eserler veren Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Hakim es-Semerkindî (ö. 342/953), Alâeddîn es-Semerkindî (ö. 539/1144) gibi önemli simaların yetişmesini sağlamıştır. Buradan hareketle de çalışmada özellikle Mâturîdî'nin ilmî mirası etrafında şekillenen ve Karahanlı siyasi iktidarıyla farklı düzlemlerde ilişki kurmuş Mâturîdî âlimlerin eğitim süreçleri, düşünsel katkıları ve devletle olan ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Mâturîdiyye, Mâturîdî Âlimler, Karahanlı Devleti.

Prominent Maturidi Scholars During the Karakhanid Period and Their Relations with the State: An Evaluation of the Relationship Between Knowledge, Power, and Sect

Abstract

The Karakhanid period (840-1212) is a significant era in Islamic history, marking a time when the process of Sunni Islamization in the East accelerated, and the Ahl al-Sunnah, especially within the framework of the Hanafi-Maturidi school, achieved a solid theological form. During this period, Kalam (Islamic theology) became systematic as a theological structure, and both Ash'arism and Maturidism established clear epistemological principles and methodologies, gaining systematic sectarian identities. In the Karakhanid State, the preference for Maturidism as the doctrinal framework of Ahl al-Sunnah accelerated the institutionalization of Kalam with state support and within the educational environments prior to the madrasa system.

Through the works written by Maturidi (d. 333/944) during this period, a systematic sectarian doctrine was presented on topics such as the relationship between reason and

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yunus.ibrahimoglu@sirnak.edu.tr,

revelation, the understanding of prophethood, and the relationship between religion and society. This, in turn, solidified the Karakhanids' adoption of Maturidism as a worldview compatible with their state ideology. Thus, Maturidism transitioned from a scholarly school to a sectarian identity. This situation led to the emergence of prominent figures like Abu'l-Mu'in al-Nasafi (d. 508/1115), Hakim al-Samarqandi (d. 342/953), and Ala' al-Din al-Samarqandi (d. 539/1144), who made significant contributions in various fields, including Kalam, fiqh (Islamic jurisprudence), tafsir (Quranic exegesis), and logic.

Keywords: History of Islamic Sects, Mâturîdiyya, Mâturîdî Scholars, Karakhanid State.

Giriş

Bilge Kül Kadir Han tarafından temelleri atılan Karahanlı Devleti (840–1212), Satuk Buğra Han (944-955) döneminde İslamiyet'i din olarak kabul eden ilk Türk hanedanı olarak diğer Türk devlerinden ayrılmıştır. Karahanlıların Mâverâünnehir bölgesinde hüküm süren Sâ mânî Devleti ile mücadeleleri esnasında Müslümanlarla ilk teması kuran Satuk Buğra Han, devletin başına geçtiğinde İslamiyet'i resmi din olarak kabul etmiştir.¹ Bu gelişmeyle birlikte Abdülkerim Satuk Buğra Han ismiyle müsemma olmuşsa da Karahanlı topraklarında yaşayan halkın İslâmiyet'i bütünüyle benimsemesi oğlu Baytaş döneminde gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra İslam coğrafyasının sınırları genişlemeye devam ederken Karahanlı Devleti yalnızca topraklarını değil aynı zamanda siyasî etkisini ve ekonomik gücünü de artırmıştır. Böylece 389/999 yılında Mâverâünnehir'in Sâ mânîler'den alınmasıyla birlikte Karahanlılar, bölge üzerinde tam hâkimiyet kurmuştur.²

X. yüzyılın ilk çeyreğinde İslamiyet'i kabul eden ilk Türk hanedanı olmaları, Karahanlıları İslam düşünce tarihinde özgün ve tarihsel açıdan belirleyici bir konuma taşımıştır. Nitekim siyasi birliklerini yeniden bu din üzerine inşa eden Karahanlı Devleti'nin İslam'a girişi, sadece bir inanç değişimi değil; aynı zamanda siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Yeni sistemde İslam, sadece bir din değil, devlet organizasyonunun meşruiyet kaynağı, hukuk sisteminin temel referansı ve sosyal dokunun düzenleyicisi rolünü üstlenmiştir. Bu gelişmeler, Karahanlı yönetimini halk nezdinde İslami meşruiyeti tesis edecek, siyasî düzeni destekleyecek ve dinî yorumlara tutarlılık kazandıracak sistemli ve akılcı bir teolojik yapılanmayı bulma arayışına yöneltmiştir. Söz konusu gereksinim ve bulma çabası Karahanlıları Mâturîdîliğe yönlendirmiştir.

---

¹ Ali b. Salih el-Muheyim, "Karakhanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 284; Recep Tuzcu vd. (ed.), *Mâturîdî Araştırmaları - Sorunlar ve Öneriler-* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 124; Erol Cihangir, "Bozkır/Göçebe Toplumunun Yeniden İnşasında Mâturîdî'nin Rolü", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 721.

² Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar* (İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 2015), 67-92; Nursadyk Aktanov, "Karakhanlılar Dönemi Hadis Çalışmaları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (2018), 51-52; Nursadyk Aktanov, *Karakhanlılar Döneminde Hadis: Hicrî IV-VI. Asırlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 2; el-Muheyim, "Karakhanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", 284-286.

Mâtürîdîliğin benimsenmesiyle birlikte Semerkant başta olmak üzere Buhara, Balasagun ve Kaşgar gibi şehirler, önemli birer ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir.³ Bu gelişmeler doğrultusunda fikir ve sanat hayatı canlanmış; Semerkant, Buhara ve diğer şehirlerde medreseler ile kütüphaneler inşa edilerek çok sayıda âlimin yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Yine, âlimler ve şairler devlet erkânı tarafından himaye görmüş, saygı ile anılmış ve sarayın yüksek mevkilerinde kendilerine yer verilmiştir.⁴ Dolayısıyla Mâtürîdî düşünce sistemi, Orta Asya’da ilk olarak Karahanlılar döneminde devlet desteğini görmüştür.⁵

Buradan hareketle Karahanlılar döneminde, farklı ilim dallarında İslam düşünce tarihine katkı sunan ve kaleme aldıkları eserleriyle akılcı bir teolojik yapılanmanın temellerini atan Mâtürîdî âlimler, bu çalışmanın temel inceleme alanı olarak belirlenmiştir. Bilhassa söz konusu âlimlerin devlet ricaliyle ilim ve siyaset etkileşimi, kamu düzeninin inşası, toplumsal barışın tesisi ve itikadî yönelimlerin şekillenmesi araştırmanın odak noktasını belirlemiştir. Bu kapsamda yapılan ön araştırmalar neticesinde doğrudan benzer bir çalışmanın olmaması çalışmaya özgünlük değeri katmıştır.

Konuyla alakalı literatür taraması yapılarak hem klasik hem de çağdaş çalışmalar tespit edilmiş ve bu kapsamda Mâtürîdî geleneğin öne çıkan simalarından Ebü’l-Kāsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kādî el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953), Ebü’l-Hasen Ebü’l-Usr Fahrü’l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089), Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî (ö. 430/1039), Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), Sadrü’l-İslâm Ebü’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebü’l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu’temid en-Nesefî (ö. 508/1115), Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (ö. 539/1144), Ebü’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196), Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197) gibi isimlerin ilim, iktidar ve mezhep ilişkileri üzerinden devletle olan ilişkileri mercek altına alınmıştır.

Yine objektiflikten taviz verilmeden ağırlıklı olarak doküman taramasına başvurularak ilgili eserler bir bütün halinde kronolojik olarak incelenmiştir. Böylece elde edilen verilerden hareketle, İslâm düşünce tarihinde hem Sünnî kelâmın kurumsallaşması hem de Mâtürîdîliğin sistematik bir mezhep hüviyeti kazanması açısından dönüm noktası teşkil eden

³ Yusuf Ziya Kavakcı, *XI. ve XII. Asırda Karahanlılar Devrinde Mavera’al-Nahr İslam Hukukçuları* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), 303; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008), 95, 99-108; Ashirbek Muminov, “Ebû Mansur El-Mâtürîdî’nin Semerkand’daki Muasırları”, çev. Rysbek Alimov, *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 36.

⁴ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002), 218; Aşlar Melikoğlu, “Karahanlı Dönemi Eserlerinde İslamiyet Öncesi Türk Dinie Ait İnanç İzleri”, *Uluslararası Sosybilimler Lisans Üstü Öğrenci Sempozyumu* (Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2012), 875.

⁵ Ashirbek Muminov, “Karahanlılar Döneminde Mâtürîdîlik Tarihi Üzerine Yeni Bir Kaynak: Kayraklar”, çev. Betül Ayaz, *İmam Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’ân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 131.

bir dönem olan Karahanlılar devrinde yaşayan Mâturîdî âlimlerle ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir.

1. Karahanlılar Döneminde Öne Çıkan Mâturîdî Âlimler ve Devletle Münasebetleri

Karahanlılar devri (X-XII. yüzyıllar), İslam düşünce tarihinde doğunun Sünnîleşmesi sürecinin hız kazandığı, Ehl-i Sünnet'in bilhassa Hanefî-Mâturîdî çizgide sağlam bir kelâmî form kazandığı dönemdir. Bu süreçte kelâmın, sadece bir savunma disiplini değil, aynı zamanda teolojik bir yapı olarak sistematik hâle geldiği anlaşılmaktadır. Ehl-i Sünnet çizgisinde yer alan Eş'arîlik ve Mâturîdîlik bu dönemde hem epistemolojik ilkelerini hem de metodolojik yaklaşımlarını netleştirmiştir. Karahanlı coğrafyasında ise Ehl-i Sünnet'in itikadî çerçevesi olarak Mâturîdîliğin tercih edilmesi, kelâmın devlet eliyle desteklenmesini ve medrese öncesi ilmî çevrelerde kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir.

Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944)'nin yaşadığı dönem, mezheplerin sadece düşünsel değil, aynı zamanda siyasî ve kültürel hüviyet kazandığı tarihsel bir evreye tekabül etmektedir. Onun *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserleri, itikadî meselelerin yanı sıra akıl-vahiy ilişkisi, nübüvvet anlayışı ve din-toplum ilişkileri gibi konuları da kapsayan sistematik bir mezhep doktrini sunmuştur. Dolayısıyla Karahanlılar, Mâturîdîliği hem teolojik bir fikir hem de kendi devlet ideolojilerine uyumlu bir dünya görüşü olarak benimsemişlerdir. Böylece Mâturîdîlik, ilmî bir mektep olmanın ötesine geçerek mezhepsel bir karakter kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede araştırmada, özellikle Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin ilmî mirası etrafında şekillenen ve Karahanlı siyasî iktidarıyla farklı düzlemlerde ilişki kurmuş olan Mâturîdî âlimlerin eğitim süreçleri, düşünsel katkıları ve devletle olan ilişkileri incelenmiştir. Söz konusu dönemde ise yaşamış Mâturîdî âlimlerden öne çıkan simaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kādî el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953)
2. Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089)
3. Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsmâ ed-Debûsî (ö. 430/1039)
4. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090)
5. Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100)
6. Ebu Şekîr Muhammed b. Abdisseyyid es-Salimi (ö. XII. Asrın İlk Çeyreği)
7. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Neseffî (ö. 508/1115)
8. Ebû İshâk Rüknuddîn (Rüknü'lislâm) İbrâhîm b. İsmâîl b. İshâk ez-Zâhid es-Saffâr el-Ensârî el-Buhârî (ö. 534/1139)
9. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî es-Semerkindî (ö. 537/1142)
10. Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (ö. 539/1144)
11. Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebu Muhammed Siracuddin el-Fergani el-Hanefî el-Maruridi el-Ûşî (ö. 574/1179)
12. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196)

13. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197)⁶

2. Mâtürîdî Âlimlerin İlim, İktidar ve Mezhep İlişkileri Bağlamında Devlet ile Münasebetleri

Karahanlılar döneminde, Mâtürîdîliğin resmî mezhep olarak ilan edildiğine dair bir durum söz konusu değildir. Buna karşın devrin diğer devlet otoritelerinden farklı olarak Hanefî-Mâtürîdî ulema himaye edilmiş, onların yargı, eğitim ve idarî görevlerde istihdam edilmesi sağlanmıştır.⁷ Ancak bu ilişki yalnızca karşılıklı desteğe dayalı bir ittifak değil aynı zamanda siyasî meşruiyet üretmeye yönelik bir pratik olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, ulema sadece pasif gözlemci rolünde olmayıp devletin ideolojik çerçevesini oluşturan aktörler olarak tarihte yerlerini almıştır. Nitekim Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), kelâmî sistematiğiyle sadece Horasan-Mâverâünnehir coğrafyasında değil, aynı zamanda tüm Türk-İslam dünyasında uzun süre etkili olacak bir teolojik çerçevenin kurucu isimlerinden biri olmayı başarmıştır.⁸

Mâtürîdî'nin öğrencileri ve yukarıda zikrettiğimiz takipçileri arasında yer alan Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 1115), Alâeddîn es-Semerkindî (ö. 1144) gibi önemli isimler, sadece kelâm ilmiyle sınırlı kalmayıp, fıkıh, tefsir ve mantık alanlarında da çok yönlü eserler ortaya koymuşlardır. Bu âlimlerin yetişme süreçleri de büyük oranda medrese sistemi öncesi umumi eğitim kurumları olan cami ders halkaları ve özel ilim meclisleri aracılığıyla şekillenmiş, entelektüel gelişimleri hem ilmî gelenek hem de siyasi yapı ile temas hâlinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî geleneğe mensup âlimler, yalnızca kelâm ilminde sınırlı kalmamış; fıkıh, tefsir, mantık ve gramer gibi farklı disiplinlerde de eş zamanlı ve bütüncül bir şekilde ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu multidisipliner yaklaşım ise onları, teorisyen olmanın ötesinde, aynı zamanda hukukçu, müfessir ve mantıkçı kılmaya vesile olmuştur.

Karahanlılar dönemindeki Mâtürîdî ulemâ, sadece bir “din âlimi” veya “kelâmcı” rolünde kalmamış; kamu düzeninin korunması, toplumsal istikrarın sağlanması ve halkın dini öğretileri doğru bir şekilde öğrenmesi gibi işlevlerle doğrudan sosyo-politik yapının taşıyıcı unsurları hâline gelmişlerdir.⁹ Dolayısıyla devlet yönetimiyle Mâtürîdî âlimler arasındaki

⁶ Bu âlimlerle alakalı detaylı bilgi için bk. Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 47-48; el-Muheymid, “Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları”, 302-307; Sönmez Kutlu (ed.), *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik* (Ankara: Kitabiyat, 2003), 166-172; Ebü'l-Muin en-Neseî, *Matürîdî Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi)*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010); Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*, çev. Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 143-213.

⁷ Ömer Soner Hunkan, “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'ın Dini Siyasetinde Mâtürîdî Alimlerin Rolü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 385-386; Ahmet Ak, *Seçuklular Döneminde Maturidilik* (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2009), 95.

⁸ Nihat Ergün, *İktisadi ve Siyasi Düşüncede Akıl Hanefî-maturîdî Ekol Bağlamında* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 142-145.

⁹ Muminov, “Karahanlılar Döneminde Mâtürîdîlik Tarihi Üzerine Yeni Bir Kaynak: Kayraklar”, 136; Sadık Armutlu, “Mâtürîdî Kelâmının Klasik Edebiyata Yansıması”, *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014), 272;

ilişki sadece fikir alışverişiyle sınırlı kalmayıp toplum mühendisliği düzeyinde bir iş birliğini içermiştir. Bu sayede mezhepsel ve kelâmî ihtilaflar büyük oranda çözüme kavuşturulmuş; halkın ortak bir inanç zemini üzerinde birleşmesi sağlanarak itikadî birlik tesis edilmiştir.¹⁰ Yine dini istismar eden gruplara karşı entelektüel savunma mekanizmaları geliştirmek kaydıyla sosyal barışın korunması noktasında önemli bir alt yapı oluşturulmuştur. Ayrıca, akılcı ve hikmete dayalı din yorumlarıyla bireysel sorumluluk bilinci güçlendirilmiş, bu sayede kamu ahlakının inşasında önemli bir rol üstlenilmiştir. Bu görevler ise sadece medrese veya ders meclisleriyle sınırlı kalmamış, ifa ettikleri kadılık vazifelerinden ötürü mahkemelerde, danışma meclislerinde, fetva kurumlarında ve yerel yönetimlerde hayata geçirilmiştir.¹¹

Kelam ilmi, inanç esaslarını sistematik biçimde ele alan bir disiplin olmanın yanı sıra devletin gayesini, hâkimiyetin hudutlarını, meşruiyet kaynaklarını, toplumun dinî birliğini ve itaatın sınırlarını da ele alıp güçlü bir teorik çerçeve sunan bir alandır. Mâtürîdîlik de bu bağlamda bireyin, toplumun ve devletin varlık nedenini akıl-vahiy dengesine dayanan bir formülasyonla açıklayan bütüncül bir dünya görüşü ortaya koymuştur. Öyle ki devlete isyan meselesinde Mâtürîdîler, ne Hâricîler gibi tekfirci bir tutumu benimsemiş ne de Mürcie mezhebi gibi siyasî otorite karşısında etkisiz kalmayı tercih etmişlerdir. Onlar, devlet otoritesini meşruiyet kriterleri çerçevesinde değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Yine iman-amel ayrımında insanların toplumdan dışlamasına yol açmayan bir yorum geliştirmişlerdir. İrade hürriyeti konusunda da halkın sorumluluğunu vurgulayarak toplumsal denetimi içeriden sağlamayı hedeflemişlerdir. Görüldüğü üzere ustaca geliştirilen bu yaklaşımlar, bireyin inanç dünyasıyla birlikte devlet-toplum ilişkisini yöneten bir paradigmayı da temsil eder niteliktedir.

Sonuç

Karahanlılar devrinde öne çıkan Mâtürîdî âlimlerin devletle münasebetlerini ilim, iktidar ve mezhep ekseninde mercek altına aldığımız çalışmamızda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle bu dönemde henüz klasik anlamda medrese sisteminin tam anlamıyla teşekkül ettiğini ifade etmek güçtür. Ancak Semerkant, Buhara, Fergana ve Taşkent gibi şehirlerdeki camilerde yürütülen umumi ve özel ders halkaları, tekke-tasavvuf ağırlıklı ilim meclisleri dönemin önemli ilim merkezleri olarak faaliyet göstermiştir. Bu ortamlarda yetişen Mâtürîdî âlimler ise başta klasik Arap ilimleri olmak üzere Farsça ve Türkçe dil-edebiyatlarına hâkim, çok yönlü birer entelektüel olarak yetişmişlerdir. Böylece söz konusu Mâtürîdî ulemanın kaleme aldığı eserler Karahanlılar döneminde ilmî çevrelerde ders kitabı olarak okutulmuş; hem doğrudan öğrenciler hem de dolaylı takipçiler aracılığıyla etkileri yüzyıllarca sürmüştür.

Mâtürîdî âlimlerin yetiştiği ortamlar, yalnızca ilmî değil, aynı zamanda siyasî etkileşim alanları olmuştur. Devlet yöneticileri ile ulemâ arasında doğrudan temaslar kurulmuş;

Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi Peygamberden Bugüne*, çev. Sevda Çalışkan - Hamit Çalışkan (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001), 86.

¹⁰ Muminov, "Karahanlılar Döneminde Mâtürîdîlik Tarihi Üzerine Yeni Bir Kaynak: Kayraklar", 135.

¹¹ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 95.

âlimlerin ilmî meclisleri çoğu zaman hükümdarların danışma kurullarıyla kesişmiştir. Bu durum ise ulemânın hem ilim dünyasını hem de kamu politikasını etkilemesinin yolunu açmıştır. Daha çok Mâturîdî alimlere özgü bu ayrıcalık, esasında Mâturîdîliğin teorik bir mezhepten öte aynı zamanda bir ilmî gelenek, bir yetiştirme sistemi ve bir siyasî angajman biçimi olduğunu ortaya koymasından oldukça önemlidir.

Özetle ifade etmek gerekirse Mâturîdî gelenek, Karahanlı devlet yapısında ideolojik omurga işlevi görmüştür. Yine ulemâ ile siyaset arasında karşılıklı saygıya ve iş birliğine dayalı bir model geliştirilmiştir. Dolayısıyla Karahanlılar devrinin, Mâturîdîliğin bireysel düzeydeki ilim üretiminin ötesine geçip siyasal bir teorik çerçeveye, toplumsal düzen sağlayıcı bir modele dönüşmesinin tarihsel zeminini oluşturmuştur.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2008.
- Ak, Ahmet. *Selçuklular Döneminde Maturidilik*. Ankara: Yayınevi Yayınları, 2009.
- Aktanov, Nursadyk. “Karahanlılar Dönemi Hadis Çalışmaları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (2018), 51-70.
- Aktanov, Nursadyk. *Karahanlılar Döneminde Hadis: Hicrî IV-VI. Asırlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Armutlu, Sadık. “Mâturîdî Kelâmının Klasik Edebiyata Yansıması”. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 271-292. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Black, Antony. *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi Peygamberden Bugüne*. çev. Sevda Çalışkan - Hamit Çalışkan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cihangir, Erol. “Bozkır/Göçebe Toplumunun Yeniden İnşasında Mâturîdî'nin Rolü”. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 717-723. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.
- Ergün, Nihat. *İktisadi ve Siyasi Düşüncede Akıl Hanefî-maturidi Ekol Bağlamında*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Huncan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 2015.
- Huncan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'ın Dini Siyasetinde Mâturîdî Alimlerin Rolü”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 377-393.
- Kavakcı, Yusuf Ziya. *XI. ve XII. Asırda Karahanlılar Devrinde Mavara'al-Nahr İslam Hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Kutlu, Sönmez (ed.). *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*. Ankara: Kitabiyat, 2003.
- Melikoğlu, Aşlar. “Karahanlı Dönemi Eserlerinde İslamiyet Öncesi Türk Dinie Ait İnanç İzleri”. *Uluslararası Sosybilimler Lisans Üstü Öğrenci Sempozyumu*. 873-889. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2012.
- Muheyim, Ali b. Salih el-. “Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları”. çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 281-310.

- Muminov, Ashirbek. “Ebû Mansur El-Mâtürîdî'nin Semerkand'daki Muasırları”. çev. Rysbek Alimov. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 33-38. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2014.
- Muminov, Ashirbek. “Karahanlılar Döneminde Mâtürîdîlik Tarihi Üzerine Yeni Bir Kaynak: Kayraklar”. çev. Betül Ayaz. *İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. 131-144. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Muin en-. *Matürîdi Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi)*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*. çev. Özcan Taşcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Tuzcu, Recep vd. (ed.). *Mâtürîdî Araştırmaları -Sorunlar ve Öneriler-*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.